

Csikós-Nagy Béla

Gazdaságpolitikai elképzelések a II. világháború utánra

A második világháború időszakában, különösen 1942 után a politikusokat, még inkább a közgazdászokat egyre inkább foglalkoztatta az a kérdés, milyen helyzet alakulhat ki a háború nyomán, és milyen gazdaságpolitika ajánlható a majd hivatalba lépő kormány számára. Ezen óhajnak eleget téve határozta el a pénzügyminiszter — aki egyben gazdasági csúcsminiszter is volt — Magyar Gazdaságtájékoztató Bizottság létrehozását, ami védnöksége alatt, 1943 tavaszán történt meg. Szinte valamennyi vezető gazdaságpolitikus részt vett benne, az elnöki tisztséget Kállay Tibor ny. pénzügyminiszter látta el. Én a főtitkári feladatok ellátására kaptam megbízást. A 33 tagú Bizottság 17 albizottságban tevékenykedett, az általuk készített dokumentumokat plenáris ülés vitatta meg.

Bevezető megjegyzések

Az albizottságok által készített dokumentumok belső tájékoztatás céljait szolgálták. A munka menetében azonban az a vélemény alakult ki, hogy néhány dokumentumot célszerű nyilvánosságra hozni, a következő témákban: 1. Az átmeneti gazdaságra való felkészülés, és annak nemzetközi vonatkozásai; 2. A háború utáni nemzetközi munkamegosztás, különös tekintettel a mezőgazdaság és az ipar háború utáni szerepére; 3. A jövő közlekedésének nemzetközi összefüggései, ideértve a Duna-szabályozást és a dunai forgalom fejlesztését; 4. Az angolszász és a német társadalompolitikai koncepciók, és ezek magyar vonatkozásai; 5. A háború utáni pénzpolitika, a pénzrendszerek nemzetközi szabályozására vonatkozó külföldi elképzelések, és azoknak Magyarországra gyakorolt hatása.

Az volt az elképzelés, hogy ezek a dokumentumok — megfelelően rendszerezve — 1944-ben, „Háború utáni gazdasági tervek” címen mint a Bizottság 1. sz. ki-

adványa kerülnek nyilvánosságra. Az anyagok megszerkesztése és a nyomdai munka meg is történt. Ebben a munkában, de a Bizottság tevékenységében általában a legnagyobb gondot a háború esélyei és az azokkal összefüggő kérdések megfelelő kezelése jelentette. Már a Magyar Gazdaságtájékoztató Bizottság megalakulásakor aligha lehetett vitás, hogy a németek a második világháborút elvesztették, és így hazánk a XX. században másodszer is csak a vesztes felek hátrányával ülhet le a tárgyalóasztalhoz. Ezt a problémát a bizottsági munkában, de a nyilvánosságnak szánt dokumentumban sem szándékoztunk megkerülni. *Surányi-Unger Tivadar*, az akadémia levelező tagja, egyetemi tanár, a Bizottság ügyvezető alelnöke a tervezett kiadvány bevezető tanulmányában a következőképp fogalmazott: „... Ami a háború kimenetelére vonatkozó várakozásokat illeti, célirányos lehetőleg többféle megoldásra tekintettel lennünk, és érveinket főleg ama követelmény körül csoportosítanunk, hogy az ország gazdasági önállóságának és öncélúságának fenntartása mindenképpen elsőrendű érdek... a vizsgálódás számos olyan részletmegoldáshoz képes jutni, amely érvényét a háború bármilyen kimenetele esetén többé-kevésbé szakszerűen tudja megtartani.”

Mindezzel szoros összefüggésben merült fel Magyarország területének kérdése, hiszen a trianoni békeszerződéssel megcsonkított ország területe német–olasz közreműködéssel a háborús években történt visszacsatolásokkal jelentősen nőtt. A már említett bevezető tanulmány fogalmazása szerint a háború kimenetelére vonatkozó várakozásokhoz „hasonló szempontok alkalmazása kívánatos arra a kényes kérdésre vonatkozólag is, amely az ország területének háború utáni alakulására... irányul.” Ezért az egyes albizottságok vagy az 1938-as adatbázisra támaszkodtak, vagy külön sorban adták meg a trianoni területre érvényes adatokat.

Egyes kritériumok tekintetében azonban az uralkodó felfogás korlátokat szabott a bizottsági munka számára. Egyöntetű volt a vélekedés, hogy a tőkés termelési mód fennmarad. De az is, hogy a második világháború utáni átmenet-gazdaság gyökeresen különbözni fog az első világháború utánitól. A húszas évtized kezdetén a Tanácsköztársaság felszámolása után a szabadpiaci gazdálkodásra való mielőbbi visszatérés, és így a liberalizálás angolszász vonala jellemezte a politikát formáló erők gondolkozását. Az 1943/44-es időszakban viszont a közgazdászok számoltak a társadalom és gazdaság viszonyában a második világháború után végbemenő — és akkor megítélhető — gyökeres változásokkal. Ez főleg két területen volt kitapintható. Az egyik a közösségi fogyasztás, a társadalmi juttatások várható növekedése. A másik a hagyományos agrárrolló háttérben az ipar és a mezőgazdasági munka díjazásában mutalkozó szintkülönbség csökkenése. Mindez eleve a gazdaságba történő fokozottabb állami intervenciót követelt. Az időtájt a szociális piacgazdaság kategóriája még nem honosodott meg, lényegében véve azonban ez felelt meg leginkább az akkori közgondolkozásnak.

A kiadásra előkészített anyag lektorálását éppen elvégeztem, amikor a nyilasok átvették a hatalmat. Ezért a nyomdai példányt visszatartottam és azt a mai napig könyvtáramban őrzöm. Akkor vettem elő, amikor 1993-ban az időközben megszűnt Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Minisztériuma részére „A két világháború közötti időszak külkereskedelméből a jövő számára kínálgató tanulságok” c. tanulmányt készítettem. Ez a tanulmány felkeltette a Magyar Tudomány szerkesztőjének

érdeklődését és megkértek, hogy a második világháború alatti magyar politika jobb megismerése érdekében tegyem a nagyobb nyilvánosság számára is hozzáférhetővé. E kérdésnek teszek most eleget.

A jelen tanulmány az 1944-ben kiadásra előkészített nyolc albizottsági dokumentumból kettőt ölel fel, azokat, amelyek a külkereskedelmi politika kérdéseivel foglalkoznak. Ezek úgy jelennek meg itt, ahogyan azokat 1944-ben részemre az albizottságok elnökei átadták. Csak rövidítéseket hajtottam végre, még csak kritikai megjegyzéseket sem fűztem hozzájuk. A jobb megértés érdekében azonban célszerűnek tartottam, hogy feltárjam azokat a történelmi viszonyokat, amelyek közepette a gazdaságpolitikai állásfoglalások azidőtájt formálódtak.*

A mezőgazdasági termelés szerkezete és az agrárexport

Az agrárprobléma vizsgálatára külön albizottság alakult.¹ Ez az albizottság a háború utáni agrárexportra vonatkozó fő elveit öt pontban összegezte. Eszerint ama cikkek kivitelének növelésére kellene törekednünk (72. oldal):

1. amelyek iránt a külföld részéről leginkább mutatkozik kereslet és amelyek fogyasztása külföldön emelkedőben van;

2. amelyeket természetes adottságainknál fogva előnyösen és jó minőségben tudunk termelni;

3. amelyeknek külföldi értékesítésénél földrajzi fekvésünk előnyt jelent;

4. amelyek termelése a mezőgazdaságban levő tőke és munka minél nagyobb hasznosítását, valamint általában a belföldi termelőszervezet minél jobb kihasználását teszi lehetővé;

5. amelyek külföldi értékesítése lehetőleg nem igényel külön támogatást sem a külföld, sem a belföld részéről.

Ezen kritériumok alapján végzett elemzés összegezéseként az Albizottság a mezőgazdasági termékeket három csoportba sorolta (76. oldal):

Első csoport. A háború után a munka-extendív termelésű tömegcikkek kivitele látszik legkevésbé fejlődőképesnek, illetve ezek kivitelét látszik leginkább indokoltnak és szükségesnek visszafejlesztani. E cikkek helyzete az összes szempontból kedvezőtlen. Ezek a cikkek a gabonafélék (búza, tengeri, rozs), valamint produktumaik (liszt, maláta). Ezek 1938-ban összes kivitelünk 20,3 %-át, mezőgazdasági kivitelünknek pedig 33,5 %-át adták.

Második csoport. Valamivel kedvezőbbek az állatkivitel esélyei, bár a várható ellentétes irányú hatások folytán a jövő fejlődést nehéz előre megítélni. Ezek a cikkek munkai igényesek, földrajzi fekvésünk előnyei is érvényesülnek, természeti adottságaink azonban nem mindegyiknél kedvezőek (szarvasmarha) és nem érik

* A továbbiakban a szerző megjegyzéseit „beütéssel” szedtük, míg az idézett dokumentum szövegét a teljes szövegszélességben adjuk közre (a szerk).

¹ Az albizottság elnöke: *dr. Mutschbacher Emil*, az Országos Magyar Gazdasági Egyesület ügyvezető igazgatója. Előadója: *dr. Frank Tivadar*, meghívott szakértő. Tagjai: *dr. Czettler Jenő*, m.kir.titkos tanácsos, egyetemi ny.r.tanár, *dr. Halász Ágoston*, az Országos Mezőgazdasági Kamara ügyvez. igazgatója, *Haggemacher Henrik*, igazgató *dr. Knob Sándor*, a Gyáriparosok Országos Szövetségének ügyvez. igazgatója, *v. Zsilinszky Gábor*, a Közép-európai Gazdasági Bizottság Magyar Csoportjának elnökségi tagja

el a belföldön lehetséges feldolgozás legmagasabb fokát. Azonkívül valószínűnek látszik, hogy a jólét emelkedésével ezeknek a cikkeknek nemcsak külföldi, hanem belföldi fogyasztása is jelentősen emelkedni fog és ez okból is kérdéses, hogy kivitelünk szintje fenntartható lesz-e. E cikkek kivitele 1938-ban az összes kivitel 17,3 %-át, a mezőgazdasági kivitel 28,6 %-át tette ki.

Harmadik csoport. Ide vehetők azok a cikkek, amelyek kivitelének fejlesztése leginkább látszik kívánatosnak és lehetségesnek. Ebbe a csoportba vehetők a gyümölcs, főzelék, bor, gyógynövények, különböző vetőmagvak, olajosmagvak, borsó, paprika, nyers dohány, paradicsomlé, kender és kenderkóc és egyes állati termékek. Általában ebbe a csoportba sorolhatók azok a cikkek, amelyek kivitele 1925 óta feltűnően emelkedett. Ez a felsorolás azonban csak utalni kíván arra, hogy milyen fajta cikkeknél várható leginkább fejlődésképes és előnyös export. Azt megállapítani, hogy éppen mely cikkeknél fog ez a helyzet fennforogni, lehetetlenség.

A háború után a fogyasztási szokásokban, de a külföldi versenyben is előre nem látható változások következhetnek be (76—77. oldal):

Európa háború utáni felépítésével foglalkozó német irodalom a magyar export tekintetében a gyümölcs, a zöldségfélék, az olajosmagvak és a hüvelyesek termelésének és kivitelének fokozását tartotta elsősorban kívánatosnak.² Ez érthető is, hiszen Németország behozatala gyümölcsben, zöldségben, hüvelyesekben és olajosmagvakban a háború előtt meghaladta a gabonafélékben és ezek produktumaiban való behozatalt. 1937-ben az előbb felsorolt cikkekből Németországba vitt mennyiség 407,3 millió márkát képviselt, míg a búza, kukorica, malomipari termékek és a maláta behozatala 346,0 millió márkát tett ki. Viszont a gabonafélék kivitele esetleges visszafejlesztésének megítélésénél inkább ellenkező a vélemény. Herbert Backe *Um die Nahrungsfreiheit Europas* című, 1941-ben megjelent könyvében rámutat arra, hogy a dunai államok tisztán elméleti szempontból nézve követhetnék Dánia és Hollandia példáját és átállhatnának a nemesítő gazdaságra (*Veredlungswirtschaft*). Ebben az esetben azonban megszűnne ezeknek az országoknak európai gabonakamra szerepe, gabonakivitelük csökkenne, viszont takarmánybehozatalra szorulnának, holott a kelettel és délkelettel való kereskedés természetes alapja a gabonának késztermékekre való kicserélése. Az olajosmagvak és hüvelyesek termelésének növelését egyébként Backe is kívánatosnak tartja.

A háború utáni exportpolitika körvonalazásánál az albizottság szükségesnek tartotta rámutatni arra, hogy árukivitelünk helyes összetételével legalábbis egyenlő jelentőségű tényező az arról való gondoskodás, hogy a felvevő piacok igényeinek megfelelő és jó minőségű cikkek kerüljenek kivitelre (78. oldal):

Az európai importországok szükséglete mellett a mi kiviteli feleslegeink eltörpülnek, felvevőképes fogyasztóban tehát nincs hiány. Ezzel szemben azonban konkurenseink száma is igen nagy és általában azt mondhatjuk, hogy az európai piacok a mi áruinkra nincsenek rászorulva. Ennek következtében helyünket — a felvevő ország által nekünk nyújtott preferenciák esetétől eltekintve, amelyeket azonban meg kell fizetnünk — csak akkor tudjuk biztosítani, ha vagy jobb mi-

nőségű árut adunk, vagy olcsóbbak vagyunk, mint konkurenseink. Nagy mezőgazdasági népsűrűségünk, és a délkelet-európai országokéhoz képest magas élet-színvonalunk miatt ezeknél az országoknál a legtöbb esetben nem tudunk olcsóbbak lenni. Ezért kétszeresen fontos, hogy minőségben és a piacok igényeihez való alkalmazkodásban vezetni tudjunk. A rentábilis mezőgazdasági export a múltban sok esetben azon bukkott meg, hogy nem ismertük eléggé és amennyiben ismertük, nem fogadtuk el magunkra nézve kötelezőnek az exportpiacok igényeit és szokásait. A háborút megelőző és a háborús évek a kényszerű alkalmazkodás lassú folyamatát megakasztották és fejlődésükben visszavetették. A megfelelő mennyiségek biztosítása mellett ismét háttérbe szorult a minőségi szempont és ezért a háború után fokozott erővel kell törekednünk arra, hogy a piacok igényeit megismerjük, és a megfelelő minőségek termelését és csoportját biztosítsuk.

A szükségesnek látszó kormányzati intézkedések sorában az albizottság megkülönböztetett figyelmet szentelt azoknak, amelyek a természeti adottságokhoz való alkalmazkodást kívánják fokozni. A magyar mezőgazdasági termelés általában nem alkalmazkodik kellő mértékben a természeti adottságokhoz, és túlságosan erős az autarkias hajlam (79—80. oldal):

Nemcsak a kisebb üzemek gazdálkodása van nagymértékben az önellátásra beállítva, hanem sokszor a nagyobb üzemekben is érvényesül ez az elv, és számos termék termelését erőltetik ott is, ahol erre az adottságok nem kedvezőek. Ennek az állapotnak az a következménye, hogy a gazdaságok egy része sok cikket drágán termel és amellet a termelt cikkek minősége sem kielégítő. A természeti adottságokhoz való nagyobb mértékű alkalmazkodás jobb hatásfokúvá tenné a termelést, csökkentené a termelési költségeket és egyöntetűbbé tenné a termelt cikkek minőségét. Az alkalmazkodás biztosítása kétirányú munkát kíván. Egyrészt nemcsak nagy vonásaiban, hanem részleteiben is ismernünk kellene természeti adottságainkat. Másrészt tudnunk kellene, hogy a különböző növény- és állatfajták hol találják meg optimális életfeltételeiket. Ilyen irányú munka már a harmincas években elindult, de a háború vége felé félbeszakadt. Az önellátásra való törekvés egy másik következménye az üzemek túlzott sokoldalúsága. A sokoldalú üzemnek van sok előnye is, így egyenletesebben osztható el a munka, kritikus időkben az üzem ellenállóbb stb. Hátrányai, hogy nő az üzem tőkeszükséglete és igen nagy igényekkel lép fel az üzemvezető képességeivel és tudásával szemben.

Az önellátás elvének áttörése és a piachoz való erősebb bekapcsolódás kétségtelenül egyre jobban érezhető. Arról van tehát szó, hogy ezt a folyamatot felgyorsítsuk, és főleg biztosítsuk azt, hogy a specializálódás eredménye egyúttal a természeti és gazdasági adottságokhoz való nagyobb mértékű alkalmazkodás legyen. A munka azért nehéz, mert az önellátó gazdálkodás elvének feladása és a piaci gazdálkodásba való nagyobb mértékű bekapcsolódás egy életforma, a családi szükségletre orientált kisparaszti gazdaságokból örökölt hajlam feladását kívánja meg. Ez csak neveléssel érhető el, ami hosszabb időt kíván, mint a szakismeretek fejlesztése, ami rövid tanfolyamok szervezésével is megoldható. További nehézséget

² Alfred Oesterheld: Wirtschaftsraum Europa.

jelent, hogy a háborús gazdálkodás rendszere az önellátás irányába tolja el az üzemeket és így a mezőgazdaságot fejlődésében visszaveti.

Mind belföldi termelésünk, mind exportunk helyes irányítása céljából kívánatosnak látszik egy olyan alapos üzemgazdasági vizsgálat lefolytatása, amely megállapítaná, hogy egyrészt a különböző mezőgazdasági termékek termelésének munkaigénye, másrészt az egyes termékek termelésének rentabilitása, bruttó és nettó hozama az ország különböző vidékein hogyan alakul. A vizsgálatnak az volna a célja, hogy támpontokat kapjunk arra nézve, milyen termékek termelésével lehetne mezőgazdaságunkat köz- és magángazdasági szempontból a leggazdaságosabbá tenni.

Exportpolitikai szempontból különösen fontos volna az arról való gondoskodás, hogy a piacok igényeinek megfelelő jöminőségű cikkek kerüljenek kivitelre. Ebben a vonatkozásban a jobb minőség előállításáról való gondoskodás mellett nagy jelentősége volna a kiviteli cikkek megfelelő kezelését, csomagolását és szállítását biztosító berendezések (raktárak, csomagolóhelyiségek, hűtőházak, hűtőkocsik stb.) egyébként szintén programba vett létesítésének, de annak a kutatómunkának is, amelynek célja, hogy különböző termékeink minőségét objektív vizsgálatokkal megállapítsa. A jól kiépített piackutatás és exportszervezet szintén nélkülözhetetlen követelmény.

Hadd fűzzük mindehhez hozzá: az albizottság nem számolhatott a nyugat-európai integrációval, annak közös agrárpolitikájával, különösen pedig azzal, hogy Magyarország egy ilyen integrációban nem vehet részt.

Iparpolitika és az ipari export

Az Osztrák—Magyar Monarchiában érvényesülő vámunió elleni fellépés nyomán Magyarország az ipari önellátás célzatával vezette be 1924-ben az autonóm magyar vámrendszert. Ebből indult ki munkájában az albizottság³, de figyelembe vette az 1924 utáni tapasztalatokat is. A harmincas években az autarkias iparpolitika exportösztönző politikával párosult. Ez nem is történhetett másképp, mert hamar kiderült, hogy amikor a nagyobb fokú önellátás érdekében fejlesztették az ipart, az import nem szűnt meg, csak szerkezetében alakult át. Ha korábban valamely végterméket kellett importálni, akkor ennek a helyébe a félgyártmány- vagy alkatrészimport lépett. Nem is szólva arról a minőségi importról, amit az ország deficitese anyaggyazdálkodása hozott magával. Ezért volt az export létkérdés a magyar gazdaság számára, és ezért alkalmazták az exportösztönzés minden lehetséges módját. Az albizottság számba vette az ipari önellátáson alapuló fejlesztés tehertételeit (106—108. oldal):

Ezek közül a legjelentősebb a belföldön előállított iparcikkek nagy részének viszonylagos drágasága. A külföldinél magasabb ár vagy arra vezethető vissza, hogy olyan termelésre is berendezkedtünk, amelynél a termelési költségek földrajzi

³ Az albizottság elnöke: *dr. Kállay Tibor*, ny.pénzügyminiszter, a Magyar Külügyi Társaság Balkánbizottságának elnöke, Előadója: *dr. Judik József*, a Magyar Nemzeti Bank igazgatója. Tagjai: *dr. Dobrovits Sándor*, a Központi Statisztikai Hivatal elnöke, *dr. Illyig Károly*, egyetemi ny.r.tanár, *Weber Róbert*, a Pénzüntezeti Központ helyettes vezérigazgatója

vagy gazdasági adottságainknál fogva magasabbak, mint a külföldön, vagy pedig arra, hogy a belföldi vállalkozó a védelem birtokában egyrészt elhanyagolja a korszerűsítést és racionalizálást, másrészt termelvényei árát a termelési költségek által indokoltnál magasabb szinten tartja.

Az önellátásnak említett hátrányos következményei indokoltta tették annak a kérdésnek a felvetését, nem mentünk-e túlságosan messze az önellátásra való törekvésben. Ha pedig a háború utáni nemzetközi munkamegosztásban vállalandó szerepünkre gondolunk, elsősorban az a kérdés adódik, hogy a háború után milyen mértékben lesz kívánatos érvényesülni engedni az önellátásra való törekvést, és hogyan történjék a határvonal megvonása az önellátás és a nemzetközi munkamegosztás elvének érvényesülési területe között. Az albizottság megítélése szerint elsősorban az európai kontinensen mutatkozó lehetőségeket kell szem előtt tartanunk e kérdések eldöntésénél, nemcsak azért, mert a kontinentális munkamegosztási és együttműködési lehetőségek a földrajzi fekvés és a kooperációs törekvések folytán sokkal nagyobbak, mint a világgazdasági munkamegosztás lehetőségei, hanem azért is, mert külkereskedelmünk túlnyomó része ezen a területen bonyolódik le.

Az önellátás és a nemzetközi munkamegosztás között való választás problémája természetesen csak azokban az iparokban adódik, amelyek drágábban termelnek, mint a külföld. Nincs értelme az önellátásról lemondani azoknál a cikkeknel, amelyeket belföldön versenyképesen elő tudunk állítani.

A külföldnél drágábban termelő iparoknál ellenben felmerülhet az a gondolat, nem volna-e helyesebb, ha a belföldi termelés a szőban forgó iparcikkeknek csak egy részét állítaná elő, a többi cikk termelését pedig átengedné a külföldnek. Ez a munkamegosztás különösen azoknál a cikkeknel volna előnyös, amelyek versenyképes termelésére a belföldi piac elégtelensége miatt nem tudunk berendezkedni. Ha egyes ilyen cikkek számára nemzetközi megállapodások útján megfelelő külföldi piacokat lehetne biztosítani és ezáltal versenyképes termelésének előfeltételeit megteremteni, tisztán gazdasági szempontokat nézve belenyugodhatnánk abba, hogy más ilyen természetű cikkek termeléséről a külföld javára lemondunk, feltéve természetesen, hogy az a foglalkoztatási lehetőség, amelyet ilyen módon biztosítani tudunk, felér azzal, amelyet a termelés egy részének átengedésével elveszítünk. Ilyen eljárással el lehetne érni, hogy mind a belföldön előállított, mind az importált cikkek lényegesen olcsóbban álljanak rendelkezésre. Ehhez az előnyhöz járulna még az is, hogy a termelési költségek olcsóbbítása folytán termelvényeinkből belföldön és külföldön egyaránt többet tudnánk elhelyezni, tehát a fogyasztás olcsóbbítása mellett valószínűleg termelésünket is erősebben tudnánk növelni. Azokban az esetekben, amidőn a belföldi termelést ezen a módon nem lehet versenyképesé tenni, még mindig előnyös lehet olyan nemzetközi megállapodás, amely meghatározott belföldi cikkek tekintetében a belföldi piactól távoltartja a külföldi versenyt annak ellenében, hogy más külföldi cikkeket beenged a belföldi piacra. Az ilyen megállapodások a belföldi termelési költségeket nem tudnák ugyan a külföldi szintre lenyomni, azonban a termelésnek meghatározott cikkekre koncentrálsával mégis lehetővé tennék a belföldi termelési költségek csökkentését.

Hogy ezek a szempontok a háború után a nemzetközi munkamegosztás fokozását milyen mértékben fogják lehetővé tenni, azt természetesen előre nem lehetett megítélni. Az albizottságnak azonban az volt a véleménye, hogy amennyiben a nemzetközi munkamegosztás fokozásának előfeltételei fennforognak, ajánlatosnak látszik életszínvonalunk emelésének ezt a fontos eszközt igénybe venni és az önellátásra törekvés merevségén enyhíteni. Radikális változás azonban ebben a tekintetben az albizottság vélekedése szerint sem kívánatos, de nem is lehetséges (108—109. oldal):

A belföldi szükséglet túlnyomó részét minden valószínűség szerint akkor is a belföldi termelés fogja kielégíteni, ha a háború után lehetőség nyílna a nemzetközi munkamegosztás fokozására. Ipari termelésünk egy része ugyanis korszerű technika és üzemvezetés alkalmazása esetén akkor is nagyban-egészben versenyképesen tud termelni, ha termékei elhelyezésére csak a belföldi piac áll rendelkezésére. Az ilyen módon előállítható cikkekből a belföldi szükségletet természetesen a belföldi termelés hivatott fedezni. Ipari termelésünknek egy másik része olyan szükségletet elégít ki, amelyet csak helyi, tehát belföldi termeléssel lehet fedezni. Azok az iparok, amelyeket általános gazdaságpolitikai vagy honvédelmi szempontokból tartunk fenn, szintén belföldi termelést biztosítanak. Az említett három kategória kétségtelenül feloleli gyáripari és kisipari termelésünk nagyobb részét. Ezek a megfontolások azt is mutatják, hogy életszínvonalunk emelése szempontjából a korszerűsítésnek, a racionalizálásnak, gazdaságos üzemvezetésnek nagyobb jelentősége van, mint a nemzetközi munkamegosztás terén végrehajtható változtatásoknak.

A nemzetközi munkamegosztás megváltoztatására irányuló tervekkel kapcsolatban tekintettel kell lennünk a már meglévő és működő termelő szervezetre. Ha valamely iparcsoport nem mutatkozik életképesnek, rendszerint egyelőre a csoport további növekedésének megakadályozására kell törekedni és a termelő apparátus netalán mégis szükségesnek mutakozó lebontását vagy átalakítását olyan módon kell végrehajtani, hogy a gazdasági életben nagyobb zökkenők ne következzenek be.

A belföldi termelés védelme

A Bizottságban uralkodó volt az a vélekedés, mely szerint a nemzetközi munkamegosztás kialakítását nem volna helyes a szabad nemzetközi versenyre bízni. Aránylag fiatal és sok tekintetben gyenge ipari szervezetünket nem lehet kitenni a korlátlan nemzetközi szabad verseny veszélyének, különösen akkor, ha a korlátlan verseny a nem teljesen fair eszközök alkalmazását is lehetővé teszi versenytársaink számára (109—113. oldal):

A teljesen szabad nemzetközi verseny termelésünknek legegészségesebb és legtermészetesebbnek látszó részeit is könnyen veszélybe dönthetné. Ez egyébként nemcsak ipari, hanem mezőgazdasági termelésünkre is áll. Ha ipari termelésünket abból a szempontból nézzük végig, hogy melyek azok a szektorok, amelyek teljesen szabad verseny esetén is megállnák a helyüket, arra az eredményre kell jutnunk,

hogy ezek ipari termelésünknek olyan kis részét adják ki, amely gazdasági életünk szilárd megalapozására nem lehet elégséges. A villamos áramfejlesztés, az építőipar, az ún. szolgáltatási iparok, valamint a javítási és fenntartási célokat szolgáló termelés volna az, amelynek nagyobb részéről fel lehetne tételezni, hogy szabad nemzetközi verseny esetén is feltétlenül megállanák a helyüket. Talán ez állana a faipar és a ruházati ipar egy részére is. Ellenben már az annyira bodenständignek tartott élelmezési iparunk egy részénél ez kérdésessé válhatna. Egészen durva számítás szerint gyáripari és kisipari termelésünkben ez a helyhez kötöttnek tekinthető rész egész ipari termelésünknek legfeljebb 30 %-át teheti ki.

A belföldi termelés tehát feltétlenül védelemre szorul és a nemzetközi munkamegosztást tervszerű irányítás útján kell kiépíteni. Nemcsak a mi érdekünk követeli, hogy iparunk foglalkoztatását megfelelő védelmi intézkedésekkel biztosítsuk, hanem a velünk kooperáló külföldi partnereinknek is ez az érdeke. Ha nem tudunk termelni, nem lehetünk képesek importálni sem. A háború utáni időre vonatkozó tervezéseknél mindkét táborban egyaránt előtérben áll az a gondolat, hogy a foglalkoztatás állandóságát biztosítani kell és nagyarányú munkanélküliség kialakulását nem szabad megengedni. Ilyen elgondolások mellett egy ország sem engedheti meg azt, hogy az ipari termelésben foglalkoztatott lakosságának egy része elveszítse a kenyerét azért, mert a szabad nemzetközi versenytől a mainál hatékonyabb gazdasági termelést vélünk remélni.

A védelem szükségességéből azonban nem következik az, hogy a védelem kiépítésénél a belföldi termelésnek a külföldi versennyel szemben való megvédése legyen a kizárólagos cél. A belföldi termelés védelmét olyan módon kell kiépíteni, hogy az ne vezessen a vállalkozói kedv ellanyhulására vagy indokolatlanul magas vállalkozói nyereségekre. Vigyázni kell arra is, hogy a védelem ne állja útját a nemzetközi árucserre egészséges és kívánatos fejlődésének.

A védelemmel kapcsolatban tehát két fő kérdés adódik: 1. Mik legyenek a védelem eszközei? 2. Hogyan lehet a védelem egészségtelen hatásait, különösen pedig a védelemmel való visszaéléseket megakadályozni?

A nemzetközi kooperáció tervszerű irányítására a vámtarifa nem elég finom eszköz. Nem elégséges a vámtarifa a cél elérésére akkor, ha a behozatal vagy kivitel mennyiségi szabályozásán van a súly. Azonkívül nehéz pontosan kiszámítani, hogy az elérni kívánt cél érdekében milyen magas vámtételek alkalmazása szükséges; ennek következtében vagy az a veszély fenyeget, hogy a vám a szükségesnél nagyobb mértékben terheli meg a belföldi gazdasági életet, vagy az következik be, hogy a vám hatástalanná válik. A viszonyok változása is nagyon gyakran előidézheti, hogy az a vámtétel, amely bevezetése idején megfelelő volt, rövid időn belül meg nem felelővé válik. Külön hátránynak kell tekinteni, ha olyan vámtarifával dolgozunk, amelynek tételei nem az életben való érvényesülésre vannak szánva, hanem arra, hogy kereskedelmi tárgyalások során alkudozási alapul szolgáljanak. Az ilyen módon kezelt vámtarifa a nemzetközi együttműködésnek komoly akadálya lehet, emellett szükség nélkül terheli a belföldi gazdasági életet és a védelem elfajulására vezethet.

Pontosabban kiszámítható, rugalmasabb és könnyebben kezelhető védelmet jelentenek a behozatali korlátozások. Tervszerűen végiggondolt, átfogó nemzetközi

munkamegosztás céljaira a vámvédelemnél alkalmasabb eszköznek látszanak. Ez természetesen nem zárja ki azt, hogy a behozatali korlátozások mellett vámvédelem is legyen, noha a behozatali korlátozások alkalmazása a vámtarifa jelentőségét erősen lecsökkenti.

Fontos szerepet játszhatnak a belföldi termelés védelmében az állami és egyéb közületi megrendelések. Jelentőségük különösen megnő, ha a háború utáni időben az állami és közületi közmunkák a konjunktúraszabályozásban komolyabb szerephez jutnak.

A védelem eszközei között szerepelhetnek a magyar iparfejlesztés legrégebbi eszközei: az állami kedvezmények és támogatások is. Az albizottság véleménye szerint ezeket az eszközöket a nemzetközi munkamegosztás intenziválása esetén csak a nemzetközi kooperáció szellemében volna szabad alkalmazni; ezért használatuk megfelelő körülménytést és óvatosságot igényel. Semmi esetre sem volna kívánatos, ha ezekből dumpingszerek fejlődnének ki.

Mind a védelem, mind a nemzetközi munkamegosztás irányításának eszközei között igen fontos szerep várna a nemzetközi iparközi megállapodásokra, amelyek egyes iparágakban a múltban is fontos szerepet játszottak. Ahhoz, hogy ilyen megállapodások kötése a külföld számára is kívánatos legyen, az államnak olyan eszközzel kell rendelkeznie, amely lehetővé teszi számára, hogy a belföldi piacot a külföldnek csak megfelelő iparközi megállapodás esetén nyissa meg. Ilyen eszköz lehet a vámvédelem, vagy a behozatali korlátozások rendszere; a kifejtettek alapján az utóbbi látszik az alkalmasabb eszköznek. Feltétele az ilyen megállapodásoknak az érdekelt belföldi és külföldi iparok megfelelő szervezetekbe való tömörülése is.

Ha a védelem szempontjait összhangba akarjuk hozni a nemzetközi kooperáció kívánalmaival, a felmerülő kérdések szabályozásánál az aprólékos alkudozás és részletszabályozás helyett bizonyos nagyvonalúságra lesz szükség. A behozatali korlátozások rendszere különösen könnyen válhat a forgalom kerékkötőjévé, ha nem megfelelő szellemben kezelik. A nagyvonalúságból eredhető veszélyekkel szemben a védelmet abban kell keresni, hogy az ipari behozatal és az ipari kivitel között állandó arány fenntartására törekedjünk. Ha valamelyik időszakban ezt az arányt nem sikerül elérni, a korrekció legegyszerűbben a behozatalra és a kivitelre vonatkozó szabályozás megfelelő sematikus változtatásával történhetné. Pl. ha a forgalom a várakozásnál kedvezőtlenebbül alakulna, egyes behozatali kontingensek meghatározott százalékkal volnának csökkentendők, vagy egyes vámtételek volnának meghatározott arányban emelendők.

Akármilyen alakban valósuljon meg a nemzeti termelésnek nyújtott védelem, ezt nem volna szabad feltétel, korlátozás és ellenszolgáltatás nélkül adni. Attól az iparvállalattól, amely ilyen védelemben részesül, meg lehet kívánni azt, hogy termelését technikai berendezés és üzemvezetés tekintetében korszerű szinten tartsa. Ha ennek a követelménynek nem tesz eleget, a védelem tőle megvonandó. A gyakorlatban e cél elérésére természetesen különböző eszközöket kell igénybe venni. Azokban az esetekben, ahol a vállalat nem egyénileg kapott az államtól valamilyen kedvezményt, hanem más vállalatokkal együtt részesül ilyenben, meg kell találni az eszközöket a meg nem felelő magatartást tanúsító vállalat kényszerítésére. Ilyen eszköz lehet pl. az illető vállalatnak az adóztatás terén való

hátrányosabb kezelése. Figyelembe jövő eszköz lehet a vámvédelem előre megalapított fokozatos csökkentése.

Megvizsgálandó kérdés lesz a háború után az is, hogy milyen arányt igyekezzünk megvalósítani ipari kivitelünk és ipari behozatalunk között. Minthogy ipari termelésünk igen jelentékeny mértékben külföldi eredetű nyersanyagokat és fémgyártmányokat kénytelen igénybe venni, kézenfekvő, hogy nem elégedhetünk meg azzal, hogy iparcikk-kivitelünk fedezi az ipari készárubehozatalt. Egész ipari nyersanyag- és fémgyártmányszükségletünk fedezését nem bázírozhatjuk mezőgazdasági exportfeleslegünkre. A mezőgazdasági exportfelesleg nagyarányú növekedését nem választhatjuk, mert a lakosság szaporodásával és jólétének emelkedésével párhuzamosan a belföldi élelmiszerfogyasztás állandó emelkedésére kell számítanunk, ami az exportfelesleg növekedését akkor is megakadályozhatja, ha mezőgazdasági termelésünket növeljük. Mezőgazdasági exportfeleslegünk jelentékeny részét a behozataltól független szükségletek fedezésére kell fenntartanunk, aminők pl. a külföldi tartozások adósságszolgálata, a passzív idegenforgalom, valamint a fizetési mérleg passzív egyenleget eredményező egyéb kurrens tételei. Hasonlóképpen a mezőgazdasági kivitt terhel az ipari termeléstől független árubehozatal is, pl. külföldi eredetű élelmiszerek, háztartási célokat szolgáló tüzelőanyag stb.

Külkereskedelmi és fizetési mérlegünk alakulása arra látszik mutatni, hogy ipari kivitelünknek az ipari készárubehozatalon felül még legalább az ipari célra behozott nyersanyagok és fémgyártmányok jelentékeny részét fedezni kell.

A nemzetközi versenyképességet befolyásoló tényezők

A legfontosabb tényezők, amelyek a belföldön előállított iparcikkek nemzetközi versenyképességét előnyösen vagy hátrányosan befolyásolják, az albizottság megítélése szerint a következők (115—118. oldal):

Előnyt jelentenek a nemzetközi versenyben:

— A külföldinél alacsonyabb munkabérek. Ez a tényező a nyugati államokkal való versenyben játszik komoly szerepet és elsősorban azoknál a cikkeknél érvényesül, amelyeknél a munkabérek a termelési költségek aránylag nagy részét teszik ki. Fontos volna, hogy ezt az előnyt lehetőség szerint a jövőben is megtartsuk.

— Szellemi kvalitások, nevezetesen hosszabb tapasztalaton alapuló szaktudás, invenció, vállalkozói képesség, kereskedelmi ügyesség stb. Ezeknek a tényezőknek egyes iparágaink kifejlődésében nagy részük volt és remélhető, hogy a jövőben is komoly szerepük lesz.

Hátrányosan érintik a nemzetközi versenyképességet:

a) A nyersanyagoknak és fémgyártmányoknak a külföldinél magasabb beszerzési ára. Egész vas- és gépiparunkat erősen terheli az a tény, hogy a vas előállítási költsége nálunk lényegesen drágább, mint pl. Németországban.

b) A belföldi energiaellátás nehézségei. Ezek a nehézségek főleg azokban a termelőágakban játszhatnak nagyobb szerepet, amelyekben a felhasznált energia a termelési költség nagy részét teszi ki.

c) A munkásoknak a külföldinél kisebb teljesítőképessége. Ilyen irányú panaszok is hallhatók egyes vállalkozók részéről, míg mások általában meg vannak elégedve a magyar munkások teljesítményeivel.

d) A technikai lehetőségek ki nem használhatása annak következtében, hogy a belföldi fogyasztópiac kicsisége nem teszi lehetővé a megfelelő szériagyártást vagy a szükséges specializálódást. Az előbbire a személyautógyártás, az utóbbira a szerszámgépipar a példa.

e) Elmaradottság a technikában vagy az üzemszervezésben. Ez az eset sajnos vállalataink nagy részénél fennforog.

f) A vállalkozói képesség hiánya.

g) Közlekedési hátrányok, különösen az olcsó víziközlekedés hiánya vagy korlátozott volta.

Az előnyök és hátrányok a különböző iparágakban különbözőképpen jelentkeznek. Sőt, ugyanaz a tényező az egyik vállalatcsoportban előnyt, a másikban hátrányt jelent. Pl. a közlekedési helyzet egyes esetekben előnyösen érintheti a nemzetközi versenyképességet, más vállalatcsoportokban viszont hátrányos lehet. A technikai és üzemszervezési színvonal szintén igen különböző az egyes iparágakban, sőt ugyanahhoz az iparcsoporthoz tartozó különböző vállalatok között is nagy eltérések vannak ebből a szempontból. Még nagyobbak lehetnek az eltérések a vállalkozók személyi kvalitásaiban.

Amint látszik, az említett hátrányok között vannak olyanok, amelyek nagy mértékben természeti és gazdasági adottságokon alapulnak és vannak olyanok, amelyek többé-kevésbé megváltoztathatók. A természeti vagy gazdasági adottságainkon alapuló hátrányok jelentőségét is csökkenteni lehet, ha megfelelő előnyös tényezőket tudunk velük szembeállítani. Amilyen mértékben a szóban forgó hátrányokat belföldi eszközökkel megszüntetni vagy ellensúlyozni lehet, olyan mértékben válik feleslegessé hogy a nemzetközi munkamegosztásban keressük a ki vezető utat. Ezért azok az intézkedések, amelyek e hátrányok megszüntetésére vagy csökkentésére irányulnak, ugyanolyan jelentőségűek, mint a nemzetközi munkamegosztásnak a gazdaságosság elvei szerint való kiépítése.

Ezek között az intézkedések között a legnagyobb jelentőségűek azok, amelyek az elmaradottság vagy a vállalkozói tehetetlenség ellen irányulnak. A versenyképességnek ezek ellen az akadályai ellen a legenergikusabb küzdelmet kell megindítani. Meg kell adni a lehetőséget arra, hogy az egyes vállalatok technikai felkészültsége és üzemvezetése felett vagy az állam, vagy az ipar félig autonóm szervei felügyeletet gyakoroljanak éppen úgy, amint a vállalatok iparrendészeti szempontból ellenőrzés alatt állanak. Meg kell teremteni a lehetőségét annak, hogy a megfelelő igyekezetet nem mutató vállalatokkal szemben szankciókat lehessen alkalmazni; ezek állhatnak bizonyos kedvezmények megvonásából, szigorúbb adóztatásból, ellenőrzés bevezetéséből stb. Másfelől mindent el kell követni arra, hogy a korszerű technika és üzemvezetés előfeltételeit megteremtsük. A műszaki és kereskedelmi szaktudás, a kutatómunka, a tapasztalatkicserélés legmesszebbmenő fejlesztésére, a korszerű bérrendszerek bevezetésére, az indokolt hitelszükséglet fedezésének biztosítására, az exporthitelbiztosítás kiépítésére és egyéb hasonló rendszabályokra kell gondolnunk.

Utószó — mai szemmel

Záró gondolatként kínálkozik a kérdésfelvetés, van-e a szellemtörténeti háttér jobb megismerésének olyan jelentősége, ami a jövő számára is hasznos lehet. Egyáltalában milyen mérleg vonható, ha szembesítjük a külkereskedelem vetületében az 1943/44-es gazdaságpolitikai jövőképet azzal, amely az 1990/91-es időszakban fogalmazódott meg? Hadd bocsássam előre, az 1943/44-es koncepció távolról sem szorul olyan jelentős mérvű korrekcióra, mint amire az 1990/91-es, ha azt a 90-es évek közepe függvényében elemezzük. Pedig az 1943/44-es években még nem lehetett megjósolni az állam nyugat-európai szerepét az agrárpolitika alakításában, és azt sem, hogy az iparilag fejlett kapitalista országok megszüntetik a nemzeti termelés védelmében korábban alkalmazott klasszikus rendszabályokat, és ilyen alapon a szabadkereskedelem útjára lépve, a „rejtett-vezérlés” rendkívül bonyolult és gyakorlatilag nem is kiszámítható védelmi mechanizmusait építik ki, miközben kifelé a szabadpiaci rendszer gyakorlatát propagálják.

Ma is időszerű tanulsággul szolgálhat az az elemzés, amit a 70-es években az a magyar delegáció végzett, amely kormány megbízás alapján vizsgálta, milyen vámon kívüli korlátozásokat alkalmaznak a „szükségtől” függően azok a nyugati országok, amelyek egyébként a szabadkereskedelem rendszerében tevékenykednek. „Szükség” alatt itt a nemzeti termelés veszélyeztetettsége címén megengedhetőnek tartott állami beavatkozások különböző formáit kell értenünk. A magyar delegáció közel 80-féle ilyen beavatkozást jegyzett fel, amelyek az egyes árucsoportok természetétől függően írják körül a hatóságok által időről-időre, tartósan vagy átmenetileg életbe léptetett rendszabályokat. Ezek a mechanizmusok a 30-as években még csak nyomokban léteztek, kiépülésük jórészt a 70-es évekre esik, amikor a háború utáni konjunktúra kifulladásban volt.

A külkereskedelem korlátozásának nyílt eszközei (vámok, kontingensek) ellenőrizhetők. Amikor azonban valamely ország pl. a bő termés éveiben egészségvédelmi okokra hivatkozással visszatartja és napokon át késlelteti a zöldség- és gyümölcszállításokat, ezzel valójában az exportot hiúsítja meg, és mentesíti a piacot a külföldi termék versenyével szemben. Erről van szó akkor is, amikor pl. valamely importált terméket olyan műszaki paraméterek teljesítéséhez kötnek, amelyekkel az az importtermék, amelyet ki akarnak zárni a belföldi piacról, nem rendelkezik. Belföldi termelés védelme címén felhasznált ilyen rendszabályokat a posztkommunista társadalmak, így közöttük Magyarország, alig ismertek, hiszen azokra a közvetlen szabályozáson alapuló, államilag szervezett külkereskedelemben egyszerűen nem volt szükség. A baj inkább az, hogy a nyugati gyakorlattal nem számoltak azok, akik jórészt az IMF ajánlatára viszonylag gyorsan és kellő elemzés nélkül építették le a külkereskedelmi korlátok egy részét, és tettek határozott lépéseket a szabadkereskedelem irányába. Mindenesetre úgy tűnik, hogy a gazdaságpolitikusoknak az 1943/44-es időszakban realisabb érzékük volt annak megítélésében, milyen módon tehetik ki a nemzetgazdaságot a spontán nemzetközi piaci folyamatok hatásainak, mint napjainkban.